

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.12(477)

ВАСИЛЬКІВСЬКА Т.В.

**ПОНЯТТЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА ПЕРЕДУМОВИ
ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ**

Статтю присвячено проблемам визначення міжнародного права та особливостям його застосування в національній правовій системі України. Проаналізовані два види міжнародного права – публічне та приватне. Зроблено висновок щодо специфіки всіх трьох груп права: міжнародного публічного, міжнародного приватного та національного права.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне публічне право, міжнародне приватне право, національне право, правова система.

Статья посвящена проблемам определения международного права и особенностям его использования в национальной правовой системе Украины. Проанализированы два вида международного права – публичное и частное. Сделан вывод относительно специфики всех трех групп права: международного публичного, международного частного и национального права.

Ключевые слова: международное право, международное публичное право, международное частное право, национальное право, правовая система.

The article is dedicated to the problems of international law definition and applying it the Ukrainian national legal system. The two types of international law have been analyzed – public and private. The conclusion has been made regarding the specifics of all three law groups: international public law, international private law and national law.

Key words: international law, international public law, international private law, national law, legal system.

Вступ. Євроінтеграційні й інші міжнародні стратегії сучасної України потребують відповідних досліджень питомого співвідношення національної правової системи із засадничими поняттями міжнародного права та передумовами його застосування. Додатково постають питання вивчення порядку та меж практичного використання норм міжнародного права для публічно-правового та приватноправового регулювання, особливості їхнього тлумачення саме в Україні тощо.

Постановка завдання. Метою цієї статті є здійснення аналізу сучасної наукової дискусії передовсім стосовно поняттєвого апарату міжнародного права та передумов його застосування в національній правовій системі.

Результати дослідження. Відколи Українська Держава розбудовує самостійну правову систему, – відбувається і диспут щодо правозастосовної діяльності із використанням норм міжнародного права. Вона реалізує себе у відповідній формі юридичної діяльності держави щодо розгляду й вирішення індивідуальних юридичних справ. І як правило, правозастосовна діяльність полягає в наділенні одних суб'єктів правами, в покладенні на інших суб'єктів юридичних обов'язків, в офіційному визнанні юридичних фактів, в укладенні угод, у розгляді юридичних питань про наслідки правових спорів і правопорушень та в притягненні винних до юридичної відповідальності уповноваженими органами й посадовими особами [1, с. 77].

У Конституції України (у розділах про загальні засади, про права, свободи та обов'язки людини і громадянина, про Верховну Раду України та про Президента України) зазначено, що міжнародні договори, визнані вищим законодавчим органом, є частиною національного законодавства, і ними керуються в Україні громадяни й іноземці (крім визначених законодавством винятків), а також Президент України, який «представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України» [2, с. 5]. Крім того, парламент України має право денонсувати міжнародний договір (п. 32, ст. 85 КУ).

Міжнародне право пройшло тривалий історичний період свого становлення в сучасних формах. Зародившись у часи пізньої Античності під назвою «права народів» (*ius gentium*) по занепаду Римської імперії, воно функціонувало задля регламентації правовідносин і всередині держав, і поза ними, адже в епоху «середніх віків» ще не було чіткого розуміння національного законодавства, а кордони держав дуже часто змінювалися. Тож можна погодитися з російськими вченими, які за основу сучасного розуміння міжнародного права беруть те, що по розподілу суспільства (світового) на держави й виникла необхідність зв'язків між державами [3, с. 31]. Твердження про усвідомлення такої необхідності буде справедливим для країн Західної Європи у XVII – XVIII ст., а для Центральної і Східної Європи – у XIX і навіть XX століттях. У конкретній ситуації з Україною маємо підстави констатувати, що ані в часи революції 1917–1921 рр., ані в роки квазідержавного статусу УРСР (навіть попри входження маріонеткової республіки до ООН після Другої світової війни) вона не стала самостійним суб'єктом міжнародних відносин. Є смисл відзначити теоретичну дискусію в радянський період історії України. Наприклад, Володимир Корецький висловлював ідею сумісного здійснення радянськими республіками суверенітету СРСР [4, с. 265]. Але далі теоретичних рефлексій в умовах монопартийного комуністичного диктату і тотального контролю із союзного центру справа не могла зрушитися.

Тож реально дієвою дискусія про місце і роль міжнародного права для законодавства України стала із реальним здобуттям суверенітету Української Держави у 1991-му і пізніших роках (із проголошенням Основного Закону держави, зокрема). Після розпаду СРСР і біполярної системи світового протистояння в 1990-х рр. головними темами міжнародного врегулювання стали ядерне роззброєння, правонаступництво країн та територіальні претензії між ними. Новим поштовхом до дискусії можна вважати стратегію Президента України Леоніда Кучми, сформовану в 2002–2003 роках, як курс на «безальтернативну євроінтеграцію» (стратегію на вступ до Євросоюзу та євроатлантичних структур) [5]. Саме від початку XXI ст. почалася більш предметна фахова дискусія правників-міжнародників щодо понятійного розбору міжнародного права і передумов його застосування в незалежній Україні. Водночас відбувалися процеси остаточного розриву з радянською правовою системою та трансформації правової культури – в середовищі фахівців, високопоставлених осіб і вже досить значного відсотка громадян.

Із радянської заідеологізованої юриспруденції суверенній Україні були дісталися в спадок стійкі стереотипи, що міжнародне право – це винятково сукупність норм, які регулюють відносини між державами в процесі їхньої боротьби та співробітництва, які виражають волю панівних класів цих держав і які забезпечуються примусом [6, с. 5]. Роботи брежневської епохи дублювали визначення сталінського періоду [7, с. 37]. Лише в період «перебудови» московські юристи-міжнародники визнали, що міжнародне право є публічним та приватним, де перше репрезентує відносини між державами, а друге акумулює в собі норми, які «регулюють цивільно-правові, сімейні і трудові відносини з іноземним або міжнародним елементом» [8, с. 9]. При цьому в аналізі наголос однак залишався на міждержавних стосунках.

У 1990-х рр. та на початку XXI ст. російські правники вже чіткіше розділяли публічний та приватний сегмент міжнародного права, проте під впливом геополітичних амбіцій Росії все ж більшу увагу приділяли державній дипломатії, ролі держави у міжнародних відносинах тощо [3, с. 5]. До сфери міжнародного приватного права К. Бекашев відніс питання цивільно-правового становища іноземців, іноземних юридичних осіб, питання права власності, зобов'язального права (зовнішньо-торгівельні угоди, перевезення, розрахунки), питання авторського і винахідницького права тощо [3, с. 28]. Згодом цей дослідник зазначить, що міжнародне приватне право відноситься до особливої галузі, яка не є підпорядкованою міжнародному публічному праву, оскільки має низку чинників, якими відокремлюється від нього. Серед них: специфіка предмета (об'єкта) регулювання, склад учасників правовідносин (суб'єктний склад), склад нормативного масиву, в

якому поєднано принципи і норми, сформовані всередині міжнародної та внутрішньодержавної правових систем [9, с. 10].

В Україні ще на середину 1990-х років поняття «міжнародне право» було ретельно досліджено В. Буткевичем [10]. Після ухвалення Конституції вітчизняні юристи уточнили поняття міжнародного публічного права. А. Дмитрієв і В. Муравйов указали на такі його особливості:

- 1) воно чинне в системі міждержавних (міжнародних) відносин;
- 2) є самостійною правовою системою, норми якої ґрунтуються на звичаєвому праві, а також створені шляхом узгодження позицій суб'єктів міжнародного права в процесі нормотворення та відповідного підписання угод;
- 3) щойно згадані норми міжнародного публічного права знаходять свою реалізацію в міждержавному спілкуванні, а також – усередині держав, після ратифікації, стають частиною правозастосовного процесу [11, с. 8].

Харківський дослідник А. Попов на зламі ХХ–ХХІ століть видав посібник із міжнародного приватного права, в якому дав визначення цієї складової міжнародного права. «Норми міжнародного правопорядку, – зазначає він, – адресовані приватним особам, фізичним чи юридичним, об'єднані під назвою міжнародного приватного права» [12, с. 5].

Порівнюючи міжнародне публічне право з національним, важливо розрізнити декілька особливостей.

По-перше, потрібно зауважити їхню відмінність за суб'єктами правовідносин. У національному праві суб'єктами є фізичні та юридичні особи, у міждержавному – держави та їхні уповноважені органи (інколи – нації, які борються за свою незалежність), а ще міжнародні організації, роль яких останнім часом надзвичайно зростає.

По-друге, між національним і міжнародним публічним правом простежується відмінність за об'єктами правовідносин. Внутрішньодержавні відносини регламентуються національним правом, а міждержавні відносини перебувають у сфері інтересів міжнародного публічного права.

Третьою характерною відмінністю потрібно назвати те, що для суб'єктів національного права не існує ознаки власного суверенітету, тоді як держава має таку ознаку. Із цього витікає, що державні органи всередині країни можуть здійснювати нормотворення (через законодавчі, виконавчі і навіть судові органи), тоді як назовні в міжнародному публічному праві представлена лише держава.

Четвертою особливістю міжнародного публічного права порівняно з національним є те, що фізичні та юридичні особи реалізують своє внутрішньодержавне право під наглядом державних органів (тобто виконання норм права носить вертикальний характер), тоді як виконання норм міжнародного публічного права має паритетний характер.

Окрім цього, як слушно зауважив В. Репецький, «поряд із відсутністю своєрідних законодавчих органів у міждержавних відносинах також відсутні виконавчі та судові органи, аналогічні до тих, які діють у державі» [13, с. 17]. І хоча за недотримання норм міжнародного публічного права теж існують свої важелі впливу (санкції), вони не завжди є ефективними.

У справі визначення співвідношення міжнародної та національної правової систем учені виокремлюють дві головні концепції: моністичну та дуалістичну. Перша (висловлена Гегелем ще два століття тому) виходила з того, що міжнародне право держави є природним продовженням її внутрішнього законодавства. На сучасному етапі розвитку цивілізації вона немає прихильників. Однак, як влучно зауважив В. Репецький, «її досить активно використовували тоталітарні держави для обґрунтування вищості своїх правових систем, що загалом призвело до узаконення в таких державах масових порушень прав людини» [13, с. 24]. Є також моністична концепція, де, навпаки, стверджується, що міжнародне право є вищим стосовно національного. Що, як показує сучасна практика, справді має своє відображення в конкретній юридичній практиці. Однак у цілому моністичні концепції хибують на те, що не враховують ті норми права, які зовсім не перетинаються – ані в національному, ані в міжнародному законодавстві. Тобто про абсолютну єдність внутрішньодержавної та міжнародної правових систем немає підстав стверджувати напевно в жодній країні.

Натомість дуалістична концепція виходить із того, що обидві правові системи розвиваються паралельно (Г. Тріпель, 1899). Вони регулюють різні суспільні відносини, але відособленість міжнародних і внутрішньодержавних правовідносин теж не має абсолютного характеру. Їхня взаємодія має дуалістичний вигляд: норми міжнародного права роблять певний вплив на національну правотворчу та правозастосовну діяльність, а окремі національні системи права мають зворотній вплив на систему міжнародних відносин.

Але головним висновком тут напевно буде те, що кожна держава в національному законодавстві встановлює свою систему співвідношення з міжнародним правом, через утвердження в Основному Законі норм, які передбачають особливості застосування його норм у власній країні. Це може стосуватися і публічної, і приватної сфер міжнародного права.

Зрозуміло, що імплементація норм міжнародного права в Україні має відбуватися відповідно до Конституції та інших законних актів. Передумовами його застосування є низка процедур, на яких наголошують учені. Розрізняють національний механізм імплементації, який, своєю чергою, розподіляється на нормативний (сукупність нормативних засобів) та організаційно-правовий (сукупність владних інститутів). А також – міжнародно-правовий (конвенційний), який має декілька стадій: правозабезпечувальне нормотворення, тлумачення, міжнародний контроль та правозастосування [11, с. 191–196]. Причому правозастосування в такій системі правовідносин є діяльністю, яка імплементує міжнародні норми на стадії їхнього «відхилення» – коли ті чи ті суб'єкти порушують домовленості і виникає потреба в спеціальному розслідуванні та обґрунтованих санкціях.

Висновки. Таким чином, проведені дослідження в підсумку дає нам можливість стверджувати, що Українська Держава порівняно недавно стала повноправним суб'єктом міжнародних відносин. Державотворчий процес в Україні позначився новими викликами, пов'язаними із самостійним входженням до системи міжнародного права (і публічного, і приватного). Проте напрацьована ще в радянську добу і пізніше науково-теоретична база та запозичення загальноєвропейських і світових практик кореляції національного права з міжнародним дають сьогодні можливість врахувати всі особливості застосування міжнародного права в Україні. За інерцією етатистської радянської держави серед юристів-теоретиків і практиків традиційно важливішим вважається міжнародне публічне право, хоча в рамках останніх інтеграційних процесів значного поживлення варто очікувати також і від правозастосовної діяльності в галузі міжнародного приватного права.

Список використаних джерел:

1. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та семінарських занять із навчальної дисципліни «Теорія держави і права» (відповідно до вимог ЕCTS) / Уклад.: О.В. Петришин, І.В. Бенедик, І.О. Биля-Садабаш та ін. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – 94 с.
2. Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу / М-во юстиції України; редкол.: Л.М. Горбунова та ін. – К. : Концерн «Вид. Дім Ін Юре», 2004. – Т. 1: Двосторонні договори. – 368 с.
3. Международное публичное право : [Учебник] Издание второе, переработанное и дополненное / под ред. К.А. Бекяшева. – М. : Проспект, 1999. – 640 с.
4. Денисов В. Наука міжнародного права в Україні у XIX – першій половині XX століття: історія становлення та розвитку / В. Денисов, К. Савчук // Право України. – 2012. – № 3-4. – С. 258–267.
5. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки [Електронний ресурс] : Послання Президента України до ВРУ 30 квітня 2002 р. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>.
6. Калюжная Г.П. Лекция по международному праву на тему «Понятие международного права, его предмет, источники и система» / Г.П. Калюжная. – М., 1952. – 36 с.
7. Курс международного права в шести томах. Том 1. Понятие и сущность современного международного права / За ред. Ф.И. Кожевникова. – М. : Наука, 1967. – 248 с.
8. Курс международного права в 7-ми т. – М. : Наука, 1989. – Т. 1: Понятие, предмет и система международного права / Ю.А. Баскин, М.Б. Крылов, Д.Б. Левин и др. – М. : Наука, 1989. – 360 с.
9. Международное публичное право: практикум / К.А. Бекяшев, М.Е. Волосов. – М. : Проспект, 2000. – 238 с.
10. Буткевич В. Походження терміна «міжнародне право» / В. Буткевич // Український часопис міжнародного права. – 1994. – № 1. – С. 3–73.
11. Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право : [Навч. посібник] / Відп. редактори Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 640 с.
12. Попов А.А. Международное частное право / А.А. Попов. – 2-е изд., доп. и перераб. – Х. : Каравелла, 2000. – 244 с.
13. Міжнародне публічне право : [підручник] / За ред. В.М. Репецького. 2-ге вид., стереотип. – К. : Знання, 2012. – 437 с.